

Marianna Stehnei

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor at Department of Economics and Finance
Mukachevo State University*

Viktor Neimet

*Lecturer, Professional College of the Zakarpattia
Hungarian Institute named after Ferenc Rakoczi II*

Vasil Papp

*Doctor of Economic Sciences, Professor,
Professor at Department of Management,
Economic Processes Management and Tourism
Mukachevo State University*

STATISTICAL ASSESSMENT OF THE FINANCIAL-ECONOMIC BASIS OF INCLUSIVE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL UNITS

Summary

A statistical analysis of the financial provision for inclusive development of territorial communities in the conditions of martial law has been conducted. It has been established that there is a significant increase in the revenues of local budgets in the Zakarpattia region and its communities, primarily due to the influx of a considerable population from other regions to the region, as well as increased business activity resulting from the relocation of enterprises from the east. The emergence of new challenges of inclusive orientation in the conditions of war has been demonstrated, namely: the need to ensure decent living conditions for citizens who are temporarily displaced persons from other regions, increased workload on local preschools and secondary educational institutions, and increased burden on healthcare systems. It has been proven that addressing the issues of financial provision for programs of inclusive development of territorial units will require coordinated efforts of government authorities and local self-government at all levels in the sphere of budget accumulation and effective redistribution. In this regard, it is important to create conditions for additional mobilization of funds by territorial communities for financing programs of inclusive growth.

Вступ

Сучасні умови функціонування територіальних громад потребують реалізації регіональної політики з використанням інклюзивного підходу. Це передбачає створення безпечних умов для всебічного розвитку різних

видів територій і ефективної системи цивільного захисту, враховуючи їхні особливості, зокрема території з унікальними можливостями для сталого розвитку та економічного зростання. Успішне вирішення цього завдання залежить від організаційно-інституційного забезпечення та здатності залучати фінансові ресурси як внутрішні, так і зовнішні, а також від активізації фінансування проектів за допомогою грантів.

Питання фінансового забезпечення сталого зростання територіальних одиниць є ключовим у контексті децентралізації. Можливості територіальних органів у стимулюванні сталого розвитку територій, фінансуванні програм, будівництві та модернізації інфраструктури залежать від обсягів фінансових ресурсів.

Розділ 1. Статистична оцінка джерел фінансування місцевих бюджетів України

В рамках проведення реформи децентралізації, яка розпочалася в Україні у 2015 році, була запроваджена нова бюджетна модель фінансової децентралізації. Основна мета цієї моделі полягає у створенні фінансово самодостатніх територіальних одиниць шляхом збільшення обсягів фінансових ресурсів, які залишаються у розпорядженні органів місцевого самоврядування.

Згідно з положеннями бюджетної децентралізації, місцеві бюджети об'єднаних територіальних громад мають у своєму розпорядженні певні податкові надходження, які визначені в Бюджетному кодексі і перераховані у таблиці 1.

До компетенції сільських, селищних, міських рад та рад об'єднаних територіальних громад (ОТГ) щодо податків та зборів входять наступні пункти:

- встановлення рівнів місцевих податків та зборів в межах тарифів, визначених Податковим кодексом;
- визначення переліку платників податків згідно зі статтею 268 Податкового кодексу (щодо туристичного збору);
- ухвалення рішення щодо встановлення місцевих податків та зборів, зміни розміру їх ставок, об'єкта оподаткування, порядку сплати або надання податкових пільг, що призводить до зміни податкових зобов'язань платників податків, і яке набирає чинності з початком бюджетного періоду.

Таким чином, органи місцевого самоврядування мають повноваження встановлювати пільги з податків та ставки за кожним місцевим податком та збором, проте це можливо лише в рамках встановлених норм Податкового кодексу України. Реформа децентралізації сприяла швидкому зростанню обсягів податкових надходжень до місцевих бюджетів [2].

Таблиця 1

**Джерела фінансування місцевих бюджетів
згідно Бюджетного кодексу України**

Види надходжень	Джерела надходжень місцевих бюджетів
Податки	<ul style="list-style-type: none"> – 60% на доходи фізичних осіб; – 25% екологічного податку; – 5% акцизного податку з реалізації підакцизних товарів; – 100% єдиного податку; – 100% на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності; – 100% податку на майно (нерухомість, земля, транспорт).
Збори та платежі	<ul style="list-style-type: none"> – державне мито; – плата за надання адміністративних послуг, адміністративні штрафи та штрафні санкції; – збір за місця паркування транспортних засобів; – туристичний збір; – плата за ліцензії та сертифікати на певні види господарської діяльності; – надходження від орендної плати за користування майном що перебуває в комунальній власності; – рентні плати за користування надрами, за спеціальне використання води та водних об'єктів, лісових ресурсів; – орендна плата за водні об'єкти, їх частини; – плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів (банківські депозити); – концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності; – 75% коштів відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва; – 50% грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього середовища внаслідок господарської та ін. діяльності; – 10% вартості питної води від суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють реалізацію питної води через системи централізованого водопостачання з відхиленням від відповідних стандартів; – 1,5% коштів від використання (реалізації) частини виробленої продукції, що залишається у власності держави відповідно до угод про розподіл продукції, та/або коштів на території громад, де знаходиться відповідна ділянка надр (газ, нафта); – 55% коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності до розмежування земель державної і комунальної власності; – плата за надання місцевих гарантій»
Додаткові надходження	<ul style="list-style-type: none"> – цільові та добровільні внески підприємств, установ, організацій і громадян до місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища; – надходження з інших цільових фондів; – міжнародні гранти; – позики.

Джерело: [1]

Згідно з останніми змінами до законодавства [3], впроваджується регіональна політика, яка ґрунтується на інклюзивному підході. Цей підхід передбачає створення нового класифікаційного підходу до горизонтального розвитку України, особливо в умовах воєнного стану. Відповідно до цього підходу, території поділяються на три категорії: території відновлення, території сталого розвитку та полюси економічного зростання. Кожна з цих територій має розробити стратегічні плани, які гарантують їхню цілісність та фізичний захист, а також забезпечення необхідними ресурсами для розв'язання гуманітарних проблем та забезпечення оборони. Ці стратегічні плани також мають враховувати ризики стійкості, створювати резерви для сталого розвитку та протидіяти можливим агресорам.

Як зазначає Желюк Т. та Жуковська А., «в сучасних умовах територіальні громади мають активізувати діяльність щодо пошуку інноваційних джерел фінансового забезпечення розвитку територій з дотримання інклюзивних підходів (врахування специфіки і стану розвитку території), співпраці з донорськими організаціями європейських держав щодо створення інклюзивного, безпечного середовища життєдіяльності громади, максимального соціального захисту та підтримки жителів громад, розбудови та модернізації інфраструктури громад, а також підготовки до реалізації проектів післявоєнного соціально-економічного розвитку» [4].

Для успішного використання можливостей грантів місцеві органи влади повинні мати відповідні навички та компетентності, які включають:

1) Стратегічне планування, що передбачає вміння обирати та чітко формулювати стратегічні та оперативні напрями діяльності. Це охоплює розробку конкретних цілей і планів дій, що відповідають потребам громади.

2) Здатність взаємодіяти з потенційними донорами, включаючи розуміння процесу залучення грантів та ведення комунікації з потенційними фінансовими партнерами, а також відповідність їхнім вимогам.

3) Ефективне виконання проектної діяльності, що включає планування, виконання, моніторинг та звітування. Це передбачає ефективне управління ресурсами, дотримання графіків та досягнення поставлених завдань.

Розвиток вказаних компетентностей допоможе місцевим органам влади ефективно використовувати грантові інструменти для стимулювання розвитку своїх територій та вирішення важливих соціально-економічних завдань.

Головним джерелом інклюзивного розвитку територіальних одиниць є бюджети на всіх рівнях. Бюджети відіграють ключову роль у забезпеченні

фінансових ресурсів для інфраструктурних проєктів, програм соціального захисту, освіти, охорони здоров'я та інших ініціатив, спрямованих на включення різних соціальних груп у процес розвитку та задоволення їхніх потреб. Це може включати фінансування проєктів, спрямованих на поліпшення доступності для людей з обмеженими можливостями, підтримку місцевих ініціатив у розвитку малого підприємництва та сільського господарства, а також інвестиції в освіту та навчання.

Погоджуємося з Адамчук-Коротичською М.А, що ефективне управління бюджетами, встановлення пріоритетів та розподіл ресурсів відповідно до визначених цілей і завдань є ключовими складовими успішної реалізації інклюзивного розвитку територій. Це сприяє включенню всіх верств населення у процес розвитку і створює умови для інклюзивного зросту та покращення якості життя громадян [5].

При аналізі доходів місцевих бюджетів варто відзначити, що основними джерелами поповнення місцевих та центрального бюджетів є наступні: податок на доходи фізичних осіб (ПДФО), міжнародні гранти, податок на додану вартість (ПДВ) та податок на прибуток.

Протягом періоду з 2018 по 2022 рік загальні доходи місцевих бюджетів України, без урахування міжбюджетних трансфертів, зросли на 44,4%. У 2022 році цей показник збільшився на 13% в порівнянні з 2021 роком. На рис. 1 можна побачити динаміку доходів місцевих бюджетів.

Рис. 1. Динаміка доходів місцевих бюджетів України

Джерело: сформовано за даними [6]

Зростання доходів в основному відбулося за рахунок збільшення податкової бази, зокрема через підвищення акцизу на алкогольні та тютюнові вироби, зростання середньомісячної заробітної плати та, відповідно, виручки з податку на доходи фізичних осіб, а також через збільшення прибутків підприємств.

Слід відзначити, що протягом дослідженого періоду частка місцевих бюджетів у загальних доходах зведеного бюджету України зростає з 22,3 до 24,4%, що свідчить про успішність фінансової децентралізації. Це підтверджується зростанням доходів територіальних одиниць у структурі місцевих бюджетів у 2021 та 2022 роках (рис. 2).

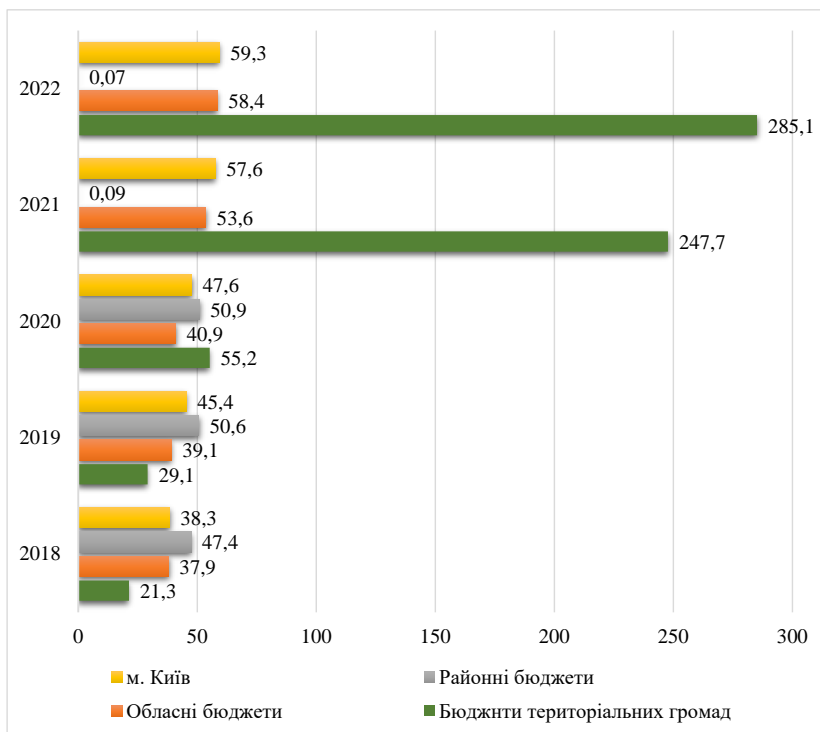

Рис. 2. Структурні зміни у доходах місцевих бюджетів України за рівнями

Джерело: сформовано автором за даними [6–7]

Отже, 2022 рік підтвердив стійкість та надійність місцевого самоврядування, яке успішно додало різні виклики, включаючи фінансові

труднощі, навіть в умовах воєнного конфлікту. Хоча цей рік був важким для країни, органи місцевого самоврядування продемонстрували не лише підтримку Збройних Сил України та національної безпеки, але й надали допомогу внутрішньо переміщеним особам, що потребували притулку. Вони організували та забезпечили функціонування системи оборони, надали матеріальну та технічну підтримку Збройним Силам України та залучили допомогу з-за кордону, демонструючи тим самим постійну підтримку різних аспектів життя громадян на місцевому рівні, таких як допомога внутрішньо переміщеним особам, підтримка переселеного бізнесу, організація притулків та продовження надання якісних послуг. Все це було здійснено навіть у звичайних умовах обстрілів щоденно. Цей успіх зумовлений ефективними реформами децентралізації, які дозволили місцевим органам самоврядування мати власні, автономні фінансові ресурси, що виявилися ключовими у вирішенні різних викликів [6].

Зрозуміло, що на початку конфлікту склалися складні фінансові та економічні умови для місцевого самоврядування. Додатково, держава вжила заходів для забезпечення стабільного економічного середовища для бізнесу, включаючи різноманітні податкові пільги, які вимагали адаптації з боку органів місцевого самоврядування. Місцеві владні органи успішно впоралися з цією задачею, а в подальшому навіть власними коштами підтримували бізнес та розробляли різні програми для сприяння підприємствам.

Згідно зі статистичними даними, у структурі доходів місцевих бюджетів значно зросла частка податкових надходжень, яка за період з 2015 по 2022 рік збільшилася з 33% до 70,9%, внаслідок чого зменшується частка офіційних трансфертів з державного бюджету. Структурна динаміка джерел наповнення місцевих бюджетів наведена в таблиці 2.

Динаміка зростання податкових надходжень свідчить про позитивні тенденції у фінансовій незалежності місцевих територій і успішність процесів фінансової децентралізації. Близько 90% місцевих бюджетів спрямовуються на соціальні потреби, такі як освіта, охорона здоров'я і культура, що є зобов'язанням, делегованим державою. Однак ці ресурси не забезпечують повністю потреби, зокрема витрати на заробітну платню працівників становлять лише 70–80%. Не вистачає коштів на інфраструктуру, обладнання, медикаменти, навчальні посібники, харчування для школярів та інші важливі потреби. Можливості для довгострокового розвитку місцевих громад обмежені, оскільки лише близько 10–11% місцевих бюджетів можуть бути використані на такі проекти.

Таблиця 2

Структурні зміни джерел формування місцевих бюджетів в Україні

Рік	Податкові надходження	Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Цільові фонди	Всього (власні доходи)	Офіційні трансфerti
2015	33,4	6,8	0,5	0,2	40,9	59,1
2016	40,1	6	0,4	0,1	46,6	53,4
2017	40	5,2	0,4	0,1	45,7	54,3
2018	41,3	5	0,4	0,1	46,8	53,2
2019	40,8	5,1	0,4	0,1	46,3	53,6
2020	61	5,2	0,1	0,22	66	34
2021	62	2	0,1	0,3	64,4	35,6
2022	70,9	3,9	0,4	0,1	75,3	24,7
Приріст 2022 до 2015	37,5	-2,9	-0,1	-0,1	34,4	-34,4
Приріст 2022 до 2021	8,9	1,9	0,3	-0,2	10,9	-10,9

Джерело: сформовано за даними [6–7]

Війна суттєво вплинула на формування місцевих бюджетів, залежно від їхнього розташування. Наприклад, у західних областях зафіксовано найбільший приріст доходів у 2022 році, тоді як у центральних і південних регіонах спостерігається зменшення, а в східних і південно-східних – ще більше скорочення. Це зумовлено окупацією частин деяких областей Російською федерацією. Після завершення конфлікту виникне потреба у розробці державних програм для вирівнювання соціально-економічного розвитку різних регіонів України та адекватного розподілу фінансів для відновлення територій і створення інклюзивної економіки..

Розділ 2. Статистична оцінка доходів до місцевих бюджетів Закарпатської області

Розглядаючи місцевий бюджет Закарпатської області, варто відзначити, що в умовах війни спостерігається певний ріст обсягів бюджетних доходів. Це зумовлено декількома факторами, включаючи релокацію підприємств з східних регіонів, збільшення чисельності населення через тимчасове переміщення осіб та збільшення відрахувань ПДФО з заробітних плат військовослужбовців. Основні показники надходжень до бюджету Закарпатської області за районами можна знайти у таблиці 3.

Таблиця 3

**Надходження податків, зборів та інших доходів
до місцевих бюджетів Закарпатської області**

Райони Закарпатської області	2021	Темпи росту до 2020, %	2022	Темпи росту до 2021, %
Обласний	982496	122	1594831	128,6
Берегівський	1244,4	35,9	702,9	42
Мукачівський	855,3	40,5	266,8	3,32
Рахівський	386,5	63,8	304,8	57,2
Тячівський	835,3	48,6	993,3	57,5
Ужгородський	962,6	19,4	386,8	40,2
Хустський	1886,8	50,7	885,7	46,9

Джерело: [8]

Протягом 2021 року до місцевих бюджетів Закарпатської області, включаючи загальний та спеціальний фонди, надійшло податків, зборів та інших доходів на суму 6 557 387,9 тисяч гривень, що відзначається збільшенням на 17,5% у порівнянні з відповідним періодом 2020 року. У 2022 році до місцевих бюджетів Закарпатської області (загальний та спеціальний фонди) надійшло податків, зборів та інших доходів на суму 9 706 179,5 тисяч гривень, що представляє збільшення на 35,8% порівняно з 2021 роком.

На рівні територіальних одиниць Закарпатської області також спостерігається певне зростання податкових і неподаткових надходжень. За даними Закарпатської обласної військової адміністрації, у 43 з 64 територіальних громад зафіксовано приріст податкових надходжень більше, ніж на 15% порівняно з попереднім роком. Найбільший зріст відбувся в Оноківській (227,2%), Перечинській (207%), Мукачівській (204%) та Чопській (202,9%) територіальних громадах. У цілому також помітно позитивний ріст показників самозабезпеченості, збільшення капітальних видатків та інших показників бюджетної ефективності майже у всіх громадах регіону. Наприклад, у Івановецькій територіальній громаді, яка є порівняно невеликою за кількістю населення та територією, ріст показників бюджетної ефективності наведено у таблиці 4.

Отже, у 2022 році відзначається зростання надходжень до місцевого бюджету громади, а також доходів загального фонду на одного мешканця та капітальних видатків на одного мешканця громади. Це свідчить про успішну роботу органів місцевого самоврядування та зростання підприємницької активності в громаді. Головним чинником, який сприяв приросту цих показників, є збільшення чисельності населення за рахунок тимчасово переміщених осіб у період воєнного конфлікту. Це позитивно

вплинуло на місцеві підприємства та доходи домогосподарств. У порівнянні з середніми значеннями по Україні, ці показники перевищують їх на 22–82%. Проте, головне завдання полягає не лише у збереженні досягнутих результатів завдяки тимчасовим обставинам у період війни, а в ефективному управлінні місцевими фінансами для забезпечення інклюзивного та сталого розвитку громади у стратегічній перспективі.

Таблиця 4

Показники бюджету Івановецької територіальної громади

Назва показника	2021	2022	Приріст, %	Середній показник по Україні	Відхилення від середнього показника по Україні, %
Доходи загального фонду на 1-го мешканця (грн)	4453,6	4765,4	7	2145,1	122,1
Видатки загального фонду на 1-го мешканця (грн)	8667,5	8840,9	2	3750,8	135,7
Капітальні видатки на 1-го мешканця (грн)	204,6	210,7	3	74,9	181,4
Рівень дотаційності бюджетів (%)	21,4	21,2	-1	15,6	36,2
Співвідношення видатків на утримання апарату управління із сумою доходів загального фонду (%)	28,7	28,1	-2	28,4	-1,0
Питома вага заробітної плати у видатках загального фонду (%)	76,6	77,3	1	82,5	-6,3
Видатки на загальну середню освіту на 1-го учня (грн)	31398	31712,0	1	12364,1	156,5
Питома вага місцевих податків і зборів у доходах загального фонду (%)	25,1	27,6	10	36,6	-24,5

Джерело: сформовано за даними [9]

До показників, які вказують на інклюзивний розвиток, належить, передусім, структура витрат місцевих бюджетів, зокрема частка витрат на соціальне забезпечення та розвиток, а також на капітальні інвестиції. У таблиці 5 наведено зміни в динаміці та структурі витрат місцевих бюджетів України за період з 2019 по 2022 рік відповідно до функціональної класифікації.

Таблиця 5

Структурно-динамічні зміни видатків місцевих бюджетів України у 2019–2022 роках

Статті видатків	2019	% у структурі	2020	% у структурі	2021	% у структурі	2022	% у структурі	Приріст, млрд. грн.	Приріст, % у структурі
Загальнодержавні функції	34,9	6,3	41	8,8	47,5	9,5	67,2	13,5	32,3	7,3
Громадський порядок, безпека та судова влада	1,3	0,2	1,8	0,4	1,6	0,3	11,1	2,24	9,8	2,0
Економічна діяльність	81,9	14,7	93,9	20,1	86,2	17,2	61,1	12,3	-20,8	-2,4
Охорона навколишнього природного середовища	3,4	0,6	2,4	0,5	2,8	0,6	0,5	0,10	-2,9	-0,5
Житлово-комунальне господарство	34,4	6,2	32,1	6,9	28	5,6	40,6	8,19	6,2	2,0
Охорона здоров'я	89,8	16,1	50,9	10,9	26,4	5,3	31	6,26	-58,8	-9,8
Духовний та фізичний розвиток	21,6	3,9	21,9	4,7	25,3	5,1	22,6	4,56	1	0,7
Освіта	187	33,6	199	42,7	244	48,9	232	46,8	45,2	13,3
Соціальний захист та соціальне забезпечення	103	18,5	24	5,1	26,5	5,3	29,2	5,89	-74	-12,6
Разом	557	100,0	467	100	500	100	495	100,	-62	0,0

Джерело: сформовано за даними [7–8]

Згідно з таблицею 5, незважаючи на збільшення доходів, загальний обсяг видатків місцевих бюджетів у 2022 році зменшився порівняно з 2018 роком на 65 мільярдів гривень. Аналіз розподілу видатків у місцевих бюджетах за останні роки показує, що частка капітальних витрат в цих бюджетах почала зростати щорічно з 2018 року. Цей тенденція свідчить про зростання інвестицій у модернізацію місцевої інфраструктури. Одночасно, збільшення вартості енергоносіїв призвело до зростання частки витрат на комунальні послуги та енергоносії.

У структурі видатків зросли витрати на світу (+13%), загальнодержавні функції (+7%), громадський порядок, безпеку та судову систему (+2%), а також послуги ЖКГ (+2%). Ці зміни обумовлені потребами населення та забезпеченням безпеки в умовах військових дій. У той же час значно скоротилися видатки на охорону здоров'я, що пов'язано з реформами в цій галузі та соціальним забезпеченням. На наш погляд, зменшення видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення створює певні загрози для інклюзивного розвитку громад, особливо в умовах воєнного стану.

У 2021 році місцеве самоврядування отримало певну допомогу після заходів, пов'язаних з ковідом, і видатки спеціального фонду у структурі місцевих бюджетів зросли майже на 30%. Проте внаслідок воєнних подій ці видатки були зменшені зменшитися до 12,9% у структурі доходів місцевих бюджетів.

Додаткові витрати, пов'язані з початком війни, лягли на центральні та регіональні бюджети через внутрішню міграцію. Згідно з даними Міжнародної організації з міграції (МОМ), актуальними на червень 2023 року, у країні було 5,1 мільйона внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Починаючи з серпня 2022 року, кількість ВПО зменшувалася, але тривалість їх перебування збільшувалася. Більш як половина всіх ВПО (60%) повідомили, що знаходяться у стані внутрішнього переміщення впродовж року або навіть довше.

Впровадження соціальної інтеграції для внутрішньо переміщених осіб у місцевих громадах України, спільно з активними заходами Державної служби зайнятості для підтримки їхнього працевлаштування, демонструє позитивні тенденції. Кількість безробітних серед цієї групи значно зменшилася, відображаючи загальний спад безробіття в країні. Проте, необхідно продовжувати працювати над питанням їхнього успішного включення на ринок праці, оскільки проблема безробіття серед них залишається актуальною.

Згідно з інформацією від Закарпатської обласної адміністрації, у 2022 році загальні витрати місцевих бюджетів склали 15 049,2 мільйонів гривень, з яких 13 051,8 мільйонів гривень припадають на загальний фонд, а 1 997,4 мільйони гривень на спеціальний фонд. За структурою

витрат загального фонду бюджету області можна визначити, що основну частку становлять витрати у соціально-культурній сфері та соціальному забезпеченні, що складає 77,4% від усіх витрат. Зокрема, витрати на освіту складають 65,3% (або 8 526,4 мільйони гривень), на охорону здоров'я – 3,8% (495,3 мільйони гривень), на соціальний захист та соціальне забезпечення населення – 4,7% (609,7 мільйонів гривень), на культуру та мистецтво – 2,3% (307,2 мільйони гривень) і на фізичну культуру та спорт – 1,3% (167,3 мільйони гривень). Загалом, витрати на «захищені статті» становлять 10 521,7 мільйонів гривень або 80,6% від загального обсягу витрат. Серед них 9 385,8 мільйонів гривень витрачено на оплату праці з нарахуваннями, 680,6 мільйонів гривень на енергоносії та комунальні послуги, 4,1 мільйона гривень на медикаменти, 137,7 мільйонів гривень на продукти харчування та 313,5 мільйонів гривень на соціальне забезпечення [8].

Протягом періоду воєнного стану, розпочинаючи з березня 2022 року, фінансування витрат обласного бюджету Закарпаття було повністю забезпечено. Це охоплювало всі аспекти, включаючи оплату праці, повне покриття витрат на енергопостачання та комунальні послуги, закупівлю продуктів харчування та медикаментів, а також інші необхідні витрати для нормального функціонування бюджетних установ. Фінансування також включало заходи з територіальної оборони та підтримку внутрішньо переміщеним особам у зв'язку з введенням воєнного стану. У 2022 році, згідно з загальним фондом, фінансувалися поточні витрати, причому на захищені статті було спрямовано значну суму – 1 097 мільйонів гривень, що складало 73,2% від загального обсягу витрат (без врахування трансфертів до інших бюджетів). Зокрема, на оплату праці, враховуючи нарахування, було витрачено 788 мільйонів гривень або 52,6%, на енергопостачання та комунальні послуги – 146 мільйонів гривень (9,7%), на медикаменти та перев'язувальні матеріали – 10 мільйонів гривень (0,7%), на продукти харчування – 39 617,0 тисяч гривень (2,6%), а на соціальне забезпечення – 112 мільйонів гривень (7,5%) [8].

Отже, в умовах конфлікту спостерігаються певні зміни у структурі видатків місцевих бюджетів. Зокрема, зауважується зростання видатків на забезпечення безпеки та оборони, а також на виконання загальнодержавних функцій. Серед напрямків соціально-орієнтованих витрат, позитивним є збільшення видатків на освіту. У той же час, відзначається скорочення обсягів витрат на соціальне забезпечення.

Розділ 3. Виклики інклюзивного спрямування в умовах війни щодо системи фінансування територіального розвитку та шляхи їх подолання

Дослідження показало, що в Закарпатській області відбувається значне зростання доходів місцевих бюджетів. Це пояснюється перш за все масовим переселенням значної кількості людей з інших регіонів до цього регіону, а також збільшенням бізнес-активності внаслідок перенесення підприємств зі сходу. Проте, разом з цими позитивними тенденціями з'являються нові виклики для забезпечення інклюзивного розвитку в умовах конфлікту, зокрема: потреба у створенні гідних житлових умов для тимчасово переміщених осіб з інших регіонів, зростання навантаження на місцеві дитячі садки та школи, і збільшення навантаження на системи медичного обслуговування.

Вирішення цих проблем буде потребувати спільних зусиль і ресурсів для забезпечення сталого та всебічного розвитку регіону. Особливо важливою є створення умов для додаткового залучення коштів місцевими громадами для фінансування програм інклюзивного росту. До можливих джерел фінансування можна віднести: інвестиції, гранти та спонсорство, міжнародна підтримка, самооподаткування громадян.

Громади можуть залучати інвестиції у соціальні та інфраструктурні проекти, спрямовані на підтримку інклюзивного розвитку, шляхом партнерства з приватними компаніями, інвестиційними фондами або міжнародними фінансовими організаціями. Громади можуть звертатися за грантами до різних фондів та організацій, які підтримують інклюзивний розвиток. Крім того, місцеві компанії або приватні особи можуть надавати спонсорську допомогу для конкретних проектів. Міжнародні організації та програми можуть також надавати фінансову підтримку для інклюзивних ініціатив на рівні територіальних громад. Мешканці міста можуть добровільно здійснювати фінансові внески для реалізації конкретних інклюзивних проектів або задоволення потреб громади.

Такі джерела можливі до використання дискретно чи в поєднанні з метою фінансування програм інклюзивного розвитку територіальних громад.

Україні діє кілька програм та фондів, які надають грантову допомогу для розвитку територіальних громад з акцентом на інклюзивність. До найвідоміших з них варто віднести:

1. Програма USAID «Децентралізація і публічні послуги плюс»: Ця програма спрямована на підтримку децентралізації в Україні та надає гранти та технічну допомогу для територіальних громад з метою покращення надання публічних послуг і створення умов для

інклюзивного розвитку. Однією з головних діяльностей в рамках цієї програми є ініціативи Українського кризового медіа центру [10]:

- засобів публічних комунікацій, що включає створення стратегій комунікацій, консультації щодо розробки планів комунікацій, проведення тренінгів для керівників, секретарів та спеціалістів з комунікацій у громадах. Крім того, надаються консультації під час розробки логотипів для місцевих громад;

- взаємодія з журналістами, що включає організацію прес-конференцій, круглих столів, тренінгів та конкурсів журналістських матеріалів. Також проводяться експертні дискусії на актуальні теми;

- поширення успішних практик через брифінги речників громад, інформаційні відеоролики, фотоекспедиції тощо.

- розробка практичних матеріалів, посібників, зокрема «Практика публічних комунікацій для об'єднаних громад», «Повноваження об'єднаних громад із питань забезпечення та дотримання прав дитини: розуміння витоків функцій» тощо [10].

2. Програма «U-LEAD з Європою» [11] також має на меті підтримку розвитку місцевих громад у контексті децентралізації в Україні. У рамках цієї програми надаються фінансові гранти для реалізації різноманітних проектів, спрямованих на покращення громадської інфраструктури, освіти, охорони здоров'я та інших напрямів. Додаткові ініціативи цієї програми спрямовані на підтримку територіальних громад в умовах війни.

3. Програма «Партнерство для розвитку міст» [12] спрямована на надання грантів місцевим громадам для покращення міської інфраструктури, включаючи інклюзивні проекти, спрямовані на покращення умов життя всіх мешканців. Фонд вже успішно реалізував 45 проектів на загальну суму 26790 тис. грн., створив 9 бізнес-асоціацій та організував платформу нетворкінгу для інклюзивного розвитку. Основними пріоритетами фонду є підтримка людей з інвалідністю, розвиток бізнес-інфраструктури (інкубатори, центри, школи, майстерні тощо), надання консультацій та навчання для бізнесу, підтримка експортно орієнтованих проектів, розвиток соціального підприємництва, туризму та підтримка жіночого підприємництва.

4. Фонд розвитку ООН (UNDP) [13]. Вказаний фонд спільно з урядом України фінансує інклюзивні проекти, спрямовані на поліпшення соціальних послуг, підтримку осіб з особливими потребами та розвиток громадської інфраструктури. У квітні 2022 року Організація Об'єднаних Націй (ПРООН) запустила Програму з підвищення стійкості та відновлення України, спрямовану на негайну реакцію на нові виклики у розвитку та гуманітарні проблеми. Головна мета цієї Програми – збереження досягнень розвитку в Україні, зменшення ризиків кризи

управління, забезпечення сталого надання громадянських послуг, відновлення після гуманітарної кризи та підтримка швидкого відновлення країни, враховуючи Цілі сталого розвитку.

Програма ООН із відновлення та розбудови миру перш початково спрямована на задоволення невідкладних потреб громад на сході України у зв'язку з початком збройного конфлікту весною 2014 року, програма ООН із відновлення та розбудови миру, яка є частиною ПРООН, розширила свою сферу дії після широкомасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну 24 лютого 2022 року, охопивши найбільш постраждалі від війни регіони, зокрема схід та південь країни.

Головними перешкодами для отримання грантів та інвестицій для реалізації програм інклюзивного зростання на місцевому рівні є наступні аспекти: бюрократичні обмеження, що включають складні та заплутані процедури отримання грантів, велику кількість адміністративних формальностей, тривалість розгляду заявок та високі вимоги до документації; політичний тиск та втручання у процес залучення коштів; обмежені фінансові ресурси та присутність корупційних схем; недостатня діалогова взаємодія між місцевими органами влади та громадськими організаціями, що може призвести до невпевненості у потребах громади та відсутності чіткого розуміння пріоритетних проектів для громади; недостатність кваліфікованих кадрів з відповідним досвідом та знаннями у сфері залучення грантів та взаємодії з громадськими організаціями.

На думку Калінічевої Г.І., «основними проблемами у процесі налагодження партнерства та розвитку взаємодії між органами державної влади і громадськими організаціями можна вважати такі:

1) «зберігається формальний підхід інститутів влади до формування консультативно-дорадчих структур із залученням громадських організацій до проведення консультацій та обговорень стратегічних питань і нагальних проблем розвитку з НУО та групами інтересів, що зумовлює низьку ефективність такої роботи;

2) донині в Україні немає цілісної стратегічної державної політики щодо розвитку партнерських відносин з громадськими об'єднаннями;

3) неврахування чи й ігнорування пропозицій громадських організацій щодо тих чи тих аспектів політики унеможливує результативність конструктивного діалогу;

4) недостатня відкритість і прозорість органів державної влади унеможливує здійснення неурядовими організаціями громадського контролю за діями влади, впровадження соціально важливих програм» [14].

Для вирішення цих проблем важливо прагнути до прозорості та відкритості у процесі надання грантів, сприяти активній комунікації та співпраці між місцевими органами влади та громадськими організаціями,

а також здійснювати моніторинг та контроль за використанням грошей, виділених у рамках грантових програм. Ці пропозиції є актуальними не лише для грантових ініціатив, але й для налагодження співпраці між місцевими органами влади та громадськими організаціями, що є важливою передумовою інклюзивного розвитку територіальних одиниць [15].

На сьогоднішній день очевидно, що всі стратегії розвитку України, сплановані до 24 лютого 2022 року, потребують перегляду та оновлення у зв'язку зі змінами, що настали через війну, а також у зв'язку з отриманням державою статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу від Європейської Ради після саміту у Брюсселі 23 червня 2022 року. Тому виникає потреба у розробці моделей сталого розвитку регіонів та територіальних одиниць, забезпеченні рівних умов для проживання і розвитку громадян на всіх територіях після завершення конфлікту.

Висновки

Отже, на даний момент концепція інклюзивного зростання визнана як один з ефективних методів для досягнення соціально-економічного прогресу. Основна ідея полягає в тому, щоб підвищити рівень життя населення та сприяти економічному розвитку через включення усіх груп суспільства у виробничі та розподільні процеси, забезпечивши рівні можливості для особистого росту, участі у прийнятті рішень та задоволення власних потреб.

З впровадженням децентралізації в Україні, місцевим органам самоврядування передаються більші повноваження за забезпечення розвитку та реалізацію принципів інклюзивного розвитку. Це створює більше можливостей для регіонів, у тому числі для об'єднаних територіальних громад, щоб залучати фінансові ресурси для забезпечення інклюзивного розвитку.

Для забезпечення достатнього фінансування програм та проєктів інклюзивного розвитку важливо використовувати різноманітні механізми залучення коштів з місцевих та державних бюджетів, підприємств господарювання та міжнародних організацій. Це охоплює бюджетні, інвестиційні, кредитні та грантові ресурси. Крім того, фінансування ініціатив розвитку громад може здійснюватися через внески громадян у рамках їх територіальних одиниць.

Список використаних джерел:

1. Бюджетний кодекс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

2. Інститут податкових реформ. Податкові джерела надходження місцевих бюджетів. URL: <https://ngoipr.org.ua/blog/podatkovyi-dzherela-dohodiv-mistsevykh-byudzhetiv/>

3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій : Закон України від 09.07.2022 року No 2389-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>

4. Желюк Т., Жуковська А. Джерела фінансового забезпечення інклюзивного розвитку територіальних громад. *Вісник економіки*. 2022. Вип. 3. С. 183–202. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.183>

5. Адамчук-Королицька М.А. Механізми фінансування програм інклюзивного розвитку за умов децентралізації. *Український журнал прикладної економіки*. 2021. Том 6. № 1. С. 58–67. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2021-1-7>

6. Децентралізація. URL <https://decentralization.gov.ua/news/16105>

7. Міністерство фінансів України. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk>

8. Закарпатська обласна військова адміністрація. <https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/finance/220121-tax-revenues.pdf>

9. Офіційний сайт Івановецької громади. URL: <https://ivanovecka-gromada.gov.ua/docs/>

10. Програма USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE). URL: <https://uacrisis.org/uk/decentralization/pro-dobre>

11. Офіційна сторінка U-LEAD з Європою. URL: <https://u-lead.org.ua>

12. Офіційна сторінка ППОМІС. URL: <http://pleddg.org.ua/en/>

13. Офіційна сторінка UNDP. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine>

14. Калінічева Г.І. Діяльність громадських об'єднань як індикатор розвитку громадянського суспільства в Україні. *Історико-політичні студії*. 2013. № 1. С. 95–102

15. Стегней М.І., Михальчинець Н.О., Прокопець Р.І., Смочко С.Й., Загребельна І.І. *Іноваційні засади територіального розвитку. Український журнал прикладної економіки та техніки*. 2023. Том 8. № 4. С. 233–237.

References:

1. Biudzhetnyi kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>

2. Instytut podatkovykh reform. Podatkovi dzherela nadkhodzhennia mistsevykh biudzhetiv [Institute of Tax Reforms. Tax sources of income of local budgets]. Available at: <https://ngoipr.org.ua/blog/podatkovyi-dzherela-dohodiv-mistsevykh-byudzhetiv/>

3. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zasad derzhavnoi rehionalnoi polityky ta polityky vidnovlennia rehioniv i terytoriy : Zakon Ukrainy vid 09.07.2022 roku No 2389-IX [On making changes to some legislative acts of Ukraine regarding the principles of state regional policy and the policy of restoration of regions and territories: Law of Ukraine dated 07/09/2022 No. 2389-IX]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>

4. Zheliuk T., Zhukovska A. (2022) Dzherela finansovoho zabezpechennia inkluzyvnoho rozvytku terytorialnykh hromad [Sources of financial support for inclusive development of territorial communities]. *Visnyk ekonomiky – Bulletin of the economy*, vol. 3, pp. 183–202. DOI: <https://doi.org/10.35774/visnyk2022.03.183>

5. Adamchuk-Korotytska M.A. (2021) Mekhanizmy finansuvannia proham inkluzyvnoho rozvytku za umov detsentralizatsii [Mechanism of financing programs of

inclusive development under conditions of decentralization]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky – Ukrainian Journal of Applied Economics*, vol.1 (6), pp. 58–67. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2021-1-7>

6. Detsentralizatsiia [Decentralization]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/news/16105>

7. Ministerstvo finansiv Ukrainy [Ministry of Finance of Ukraine]. Available at: <https://www.mof.gov.ua/uk>

8. Zakarpatska oblasna viiskova administratsiia [Transcarpathian Regional Military Administration]. Available at: <https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/finance/220121-tax-revenues.pdf>

9. Ofitsiynyi sait Ivanovetskoï hromady [Official website of Ivanovets community]. Available at: <https://ivanovecka-gromada.gov.ua/docs/>

10. Prohrama USAID «Detsentralizatsiia prynosyt krashchi rezultaty ta efektyvnist» (DOBRE) [USAID program "Decentralization brings better results and efficiency" (DOBRE)]. Available at: <https://uacrisis.org/uk/decentralization/pro-dobre>

11. Ofitsiina storinka U-LEAD z Yevropoiu [Official page of U-LEAD with Europe]. Available at: <https://u-lead.org.ua>

12. Ofitsiina storinka PROMIS [PROMIS official page]. Available at: <http://pleddg.org.ua/en/>

13. Ofitsiina storinka UNDP [Official page of UNDP]. Available at: <https://www.undp.org/uk/ukraine>

14. Kalinicheva H.I. (2023) Diialnist hromadskykh obiednan yak indyikator rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini [The activity of public associations as an indicator of the development of civil society in Ukraine]. *Istoryko-politychni studii – Historical and political studies*, vol. 1, pp. 95–102.

15. Stehnei M.I., Mykhalchynets N.O., Prokopets R.I., Smochko S.Y., Zahrebelna I.L. (2023) Innovatsiini zasady terytorialnoho rozvytku [Innovative principles of territorial development]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky ta tekhniky – Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*, vol. 4, pp. 233–237.